

творба на Паисий Хилендарски, той прочита две Качичеви песни, една от които („Песна о царя Оруна и царя греческого Никифора. . .“) вмъква в своя препис. В тия години, както аргументирано показва Соня Баева в студията си „Някои моменти от развитието на южнославянските литератури и творчеството на Петко Славейков“¹, създателят на новобългарската поезия е в постоянен контакт с произведения на Качич Миошич и под тяхно въздействие създава няколко свои патриотично-романтични стихотворения и поеми („Първа здравица“, „Крумиада“, „Самуилка“ и др.). Те са значителен подтик за младия поет, повишават народността му самочувствие, подсилват появилите се вече у него творчески амбиции. Славейков не е обикновен преписвач на Паисиевата история и на поместеното в преписа на Дойно Граматик Качичево стихотворение. Още тогава той си позволява известни текстурални и строфични промени, чрез които постига по-голяма изисканост и логическа яснота на стиха. Само един малък пример:

В еленския препис:

И господом своим напиаше;
все оу здравле крупне цесарева:
Кой ма чуе на част нека му е,
нему песню, мене чаша вино.

В Славейковия препис:

И господом своим напиаше
все оу здравле цесарева:
Кой ме чуе нека му е на чест,
нему песен, мене чаша винца

Очевидно тази историко-романтична Качичева песен е оставила трайна диря в съзнанието на Славейков, щом по същото време или малко по-късно, следвайки нейния мотив, написва стихотворението си „Първа здравица“. „Настоящата песен — пояснява той в една бележка — е едно от първите ми съчинения и преводи от сръбски из 1848 г. (тогава Качич бил у нас познат като сръбски писател, б. м.). Изпосле аз я бях преправил, но като изгоря последният текст, намерих настоящий превод у одного у старите си приятели и го обнародвам така, както си е, без да го поправам, за спомен от първите ми книжовни трудове.“

Всъщност, и най-общата съпоставка на това стихотворение с „Песна о царя Оруна“ показва убедително, че то не е само обикновен превод на Качичевата романтично-патриотична песен за цар Крум, но едновременно „съчинение и превод“, както сам авторът му посочва. Различията понякога са толкова съществени, че двете произведения звучат самостоятелно и си приличат само по темата и общата идея, която ги обединява. Такъв е на пример случаят с първата строфа:

У Качич Миошич:

Похвали се кесар Никифору
у белу граду Цариграду:
Скупнику силу войску мою
от востоку лепо до запада,
поробику равну Болгария,
погубику краля болгарского,
майка му кем конем погазити,
жена му кем за роба отвести. . .

У Славейков:

Похвалил се гръцкий цар Никифор
в бяла града, ширин Цариграда,
похвалил се, люто се закани;
„Туй, що думам, туй ще и да стане,
аз ще ида в равна България,
да я сравня със земята равно,
да поробя и старо и младо,
да погубя самин крал Каран,
майка му ще с коня си да стъпча,
а жена му робиня ще взема. . .

¹ Известия на Института за литература, кн. XVI, 1965 г.; също книгата на Б. Ст. Ангелов „Съвременници на Паисий“, част I, София, 1963 г.

² П. Р. Славейков, Избрани произведения. Подбор, редакция и бележки на Цветана Македонска, т. I, 1954 г., стр. 361.

Значителни са и отклоненията от оригинала в следващите строфи на стихотворението, което говори за самостоятелния творчески подход на Славейков към предложения му исторически мотив. Той не спазва нито метриката на Качичевия стих, нито пък се придържа строго към текста на оригинала, а съвсем свободно внася редица нови моменти, подсказани от достъпната му историческа литература, от несъмнено по-богатите знания, които е имал за своята родна история. Ако Качич Миошич превръща своето произведение в стихотворна хроника на характерни страници от миналото на южните славяни и така активизира тяхното народностно съзнание, то Петко Славейков създава едно стихотворение, чрез което повече доближава отразения в „Песна о царя Оруна. . .“ исторически мотив до задачите на своята съвременност. Докато в „Разговор угодни народа словинскога“ поменатата песен разкрива само един детайл от миналото на южните славяни и заедно с цялата творба оказва общославянско въздействие, то Славейковото стихотворение е самостоятелно произведение със сюжет от миналото на българския народ. Авторът му се стреми към по-силно патриотично въздействие върху българския читател, което осъществява чрез тематично разширяване на „Песна о царя Оруна. . .“ и преди всичко чрез по-ярко изобразената в „Първа здравица“ родна атмосфера“, която хърватският поет не е и могъл да познава така добре. Докато при преписването на Паисиевата история той нанася повече или по-малко значителни промени само в текста на „Песна о царя Оруна. . .“, то сега създава едно произведение, което се отличава с ярко изявена патриотично-романтична тенденция, с несъмнено познаване на българския живот, с художествени качества, които го характеризират като роден поет. Това проличава в първата, предпоследната и особено в последната строфа на „Първа здравица“, която, съпоставена с оригинала, показва съществени различия и художествени предимства на Славейков:

В „Песна о царя Оруна. . .“

Када кралю к селу двори доде
зове мещри и земли латински,
цесареву главу оковаше
сву оу сребру и оу сухо злато,
и со нойзи чаша отвориша.
Када кралю обеда чинише,
руйно винце из нея пиеше
и господом своим напиаше. . .

В „Първа здравица“:

Кога Каран дома се завърна,
повикал е латини златари,
наръчал им, та му оковали
царска глава, цар Никифорова,
с чисто сребро и със сухо злато.
Мера чаша от нея направи
и кога се с гости веселеше,
здравица си из нея пиеше:
На здраве ви, юнаци и гости;
Никифору спасла му се кости!“

Посочваме тук различията в двете произведения не за да ги противопоставим едно на друго, а за да изтъкнем чрез тях положителната роля на Качичевата творба всред нашия народ в зората на неговото национално възраждане. Очевидно за Славейков и други негови съвременници тя е не само източник на исторически знания и патриотично вдъхновение, но и подтик за по-голяма обществена и писателска активност.

Паисиевата „История славяноболгарская“, някоя от последвалите я историографски съчинения и произведенията на първите по-значителни български възрожденски писатели повишават народностното самочувствие на българите, предизвикват интерес към живота, бита и обичаите им. Бързо бива схванато значението на фолклора като фактор в духовното развитие на народа и през 30-те години на миналия век у нас се повежда оживен разговор за нуждата от издирването и издаването на всички фол-

клорни ценности. Позната е историческата заслуга на Юрий Венелин, който тъкмо през посоченото десетилетие предприема специална научна експедиция сред българите и с примера си открива началния етап в създаването на българската фолклористика. Той се свързва с Василий Априлов, разпалва у него патриотична страст за народополезна дейност, като му набелязва и една предварително обмислена и добре съставена програма за събиране на фолклорни произведения. Колкото и незначителни да са началните резултати, заслугата на Венелин за създаването на фолклорно движение върху наша, българска национална основа е твърде голяма.

Разбира се, нуждата от издирване на българския фолклор частично бива осъзната цяло десетилетие по-рано от големия сръбски фолклорист и реформатор на сръбския книжовен език Вук Стефанович Караджич, който пръв издава няколко български народни песни и съставя опит за граматика на българския книжовен език. С публикацията си от 1822 г. „Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима. . .“ той открива за света образци от езиковата и духовната култура на българите, насочва славистичната наука към писмените произведения на тяхната литература. Този негов труд изиграва изключително благоприятна и така необходима роля за по-тясното свързване на българите с културата на други съседни и по-далечни народи. Не може да не бъде тук изтъкнат фактът, че под влияние на Вук Караджич и заедно с него от песенния фолклор и ранните произведения на новобългарската литература започват да се интересуват редица сръбски, хърватски, чешки, руски и други писатели, слависти и културни дейци. Очевидно българското национално фолклорно движение от 30-те години на миналия век се предшества от популяризаторската роля на поменатата Караджичева публикация, от създадения под нейно влияние в редица европейски страни интерес към бита, езика и литературните паметници на възраждащия се български народ. Нещо повече — този интерес е един от основните компоненти в културните отношения на българите с много славянски и неславянски народи през първата половина на XIX век.

Интересът към фолклора и езика на българите е в основата и на книжовните им връзки с хърватския народ. Ако посоченото произведение на Качич Миошич, придобило сред българските книжовници от края на XVIII и началото на XIX век несъмнена голяма популярност, свързва нашето литературно развитие тогава с присъщи на хърватската литература просветителски идеи, то българските народни песни разширяват тематичния обseg на създаващите се между българи и хървати културни отношения, внасят в тях нова струя. Както за други народи, така също и за хърватския народ, откриването на българския фолклор означавало преди всичко откриване на една нова славянска култура, на един все още малко познат дотогава славянски народ. Затова и с такава откривателска страст и любовност дейците на хърватското възраждане говорят за езика и фолклорните произведения на българите, за техните първи литературни издания. Пример за това ни дава книжовната дейност на видния представител на илиризма — поетът Станко Враз. В края на 40-те години, когато в Загреб издава сп. „Коло“, той си създава една по-широка представа за славянските литератури, за културния напредък на славяните изобщо. Запознат още от по-рано с отделни творби на руски, полски или чешки писатели, сега той прониква по-дълбоко в националните особености на различните славянски литератури, съпоставя славянските езици и прави опит да систематизира техните особености. Списание „Коло“ се превръща

в трибуна на славянската литературна и културна взаимност, редовно донася информации за новоиздадени произведения и критични бележки за езика на писателите. Същевременно в него намират място в превод на хърватски език художествени творби и немалко фолклорни произведения, които запознават хърватския читател с живота и социалните възжеления на останалите славянски народи.

В такъв именно момент на повишен интерес в хърватската културна общественост към славянството Станко Враз обнародва в сп. „Коло“ данни за езика, бита и литературата на българите. „Има на изток едно племе от нашето коляно, един народ, разпръснат по полята и горите на Мизия, Тракия и Македония, за когото ние тук, на запад, не знаем почти нищо. . . Днешна България за нас е книга затворена и неразрязана“.¹

И ето, вземайки повод от Вук Караджич и някои произведения на новобългарската литература, с които могъл да се снабди, Станко Враз решава да разтвори пред читателите на „Коло“ тази „неразрязана книга“ на българския живот и да ги въведе в нея. Средствата са му подсказани от Караджич, Срезневски, Григорович, а донякъде от Иван Богоров, Неофит Рилски и Васил Априлов, за чийто литературни занимания има вярна представа. Подобно на тях в кн. 4—5 на сп. „Коло“ от 1847 г., той обнародва български народни песни, прави кратък систематичен преглед на езиковите особености, разкрива идейно-тематичното съдържание на някои фолклорни творби, обещава едно по-обширно и по-аргументирано изследване за българската литература и култура. Разбира се, изборът му е твърде ограничен, защото тогава българите все още нямат свой периодичен печат, издадените книги имат предимно филологическо съдържание и почти нищо от тях не може да се преведе на хърватски като образец на българската лирика или художествена проза. При това сам той не е в непосредствен контакт с българите и по необходимост се задоволява с достъпните му печатни фолклорни произведения, взети от „почтенни книги, или пък получени в дар от „почтенни ръце“. Но и при тия условия Станко Враз долавя една характерна особеност, която споделя с читателите на списанието с цел да им даде повече знания за българите. „Пътници разказват — пише той в същата статия — че българите с голямо удоволствие пеят песни. В това отношение този народ е роден брат на словенците.“ Все тук поетът-илириец говори за хубавото „южно небе“, под което се разстилат „житните поля и розовите градини на поробена България“.

Разтворил пред читателите на сп. „Коло“ непознатата им дотогава книга за живота и културата на българите, Станко Враз е останал при тази книга с похвалното намерение да открие в нея и други важни подробности. Заниманията му с езика и фолклора на българите са продължили и през следващите години, когато се е тъкмял да издаде в отделна книга или пак в сп. „Коло“, повече български народни песни. В ръкописното му наследство намираме в препис много български народни песни, останали необнародвани, както и съдържанието на една проектирана сбирка от 22 песни, сред които и тези: Да дойдеш моме, да дойдеш; Две девойке по друм поминаха; Калудо моме, Калудо; Стаматом моме, Стаматом, и др.

Съвсем ясно е, че този актив на Станко Враз има съществено значение за популяризирането на нашата култура както в Хърватско, така и в ония страни, където сп. „Коло“ е било получавано. С него видният илирийски

¹ Stanko Vraz, *Pjesnička djela*, III, Zagreb, 1955, стр. 400.

поет заема важно място сред Вук Караджич, Виктор Григорович, Измаил Срезневски и други известни слависти от миналия век, чиито имена на своя културна история отбелязва всякога с признателност. Същевременно този именно актив на Станко Враз разширява тематичния обхват на българо-хърватските литературни и културни отношения и се поставя в пряка връзка с ония хърватски дейци, които също проявяват интерес към езика, бита и фолклора на българите, към тяхното национално развитие. Изпъкват със заслугите си Иван Кукулевич Сакцински и Йосип Юрай Щросмайер и нека накратко се спрем на тях.

Иван Кукулевич Сакцински заема едно от първите места в културната история на своя народ — той е публицист, общественик, писател и учен с широки славистични интереси. В богатата си библиотека е притежавал книги на всички славянски езици, поддържал е връзки с много славянски писатели и културни дейци и е имал солидни знания за националния напредък на всички славянски народи. Сакцински е един от първите хърватски учени, които правят опит за сравнително изучаване на славянските литератури. Трудът му „Jugoslavenska knjižnica“ (1867), отбелязал заглавията на стотици славянски ръкописи и книги, събрани в продължение на повече от 30 години, естествено, представлява благодатна основа за подобно проучване.

Учудват ни знанията на Иван Кукулевич Сакцински за българската възрожденска литература, трогват ни симпатиите му към българския народ. Той притежава произведения от почти всички български възрожденски писатели, а с някои от тях (Раковски, Априлов, Светислав Миларов) е бил и в по-близка връзка. През 1842 г. написва повестта „Бугарин“ със сюжет от българската и сръбската политическа история, последвана и от други художествени творби с българска тематика; през 1858 г. обнародва статия за произведенията на българската възрожденска литература до 50-те години; през 1865 г. помества в „Arkiv za povjestnicu jugoslovensku“ осем глави от книгата на Раковски „Показалец или ръководство“ и част от книгата на Каравелов „Памятники народного быта болгар“, които сам превежда на хърватски език. За горещите му симпатии към нашия народ твърде показателен е краят на поменатата статия „Няколко думи за новата българска литература“: „Ако сега направим преценка на целокупната нова дейност на българската книжнина, — пише Сакцински — доколкото е позната тя на нас, които не се намираме в никакви книжовни връзки с българите, то трябва да признаем, че тази млада книжнина от двадесет години насам силно напредва и ние можем да пожелаем само едно: дано в скоро време да се тури край на всички неблагоприятни условия, които пречат за духовния напредък на българите и в полето на славянската книжнина българският народ отново да стане това, което след смъртта на Кирила и Методия е бил за дълги векове.“¹

За да бъде представата ни по-пълна, ще отбележим още един факт, характерен за симпатиите му към българския народ, за неговото отношение към сътрудничеството между южнославянските народи. През 1867 г. той отклонява направеното му предложение да бъде избран за член на скоро образуваната в Загреб Югославянска академия на науките, защото не били избрани за нейни членове Людевит Гай, Иван Мажуранич и други видни дейци на хърватския народ. Мотивирайки отказа си, Сак-

¹ Цитат по книгата на Никола Трайков „Братя Миладинови. Преписка“, София, 1964, стр. 139.

цински предлага в Югославянската академия на науките да бъде включен и представител на българската наука, въпреки че българите още нямали изтъкнати свои учени. С особена грижа той следи събитията в поробена България и революционната борба за нейното освобождение.

Тази дейност на Сакцински не получава своевременен отзвук сред нашия народ, не се свързва пряко с литературното му развитие. Ала това не намалява с нищо неговото значение за укрепването на българо-хърватските отношения. Ако в ония тежки години хърватската културна общественост е имала представа за живота на българите, ако тя е съраждала на техния национален напредък, несъмнена заслуга за това има и Иван Кукулевич Сакцински, който в продължение на повече от половин век е в постоянен контакт с творци и произведения на новобългарската литература. Ето защо, когато след Освобождението бива избран за почетен член на Българското книжовно дружество, ръководството на това дружество му изразява признателността и благодарността на българския народ. „Честити сме да Ви явим, — четем в писмото на дружеството от 12 март 1885 г. — че Вашето писмо от 13. I. т. г., преизпълнено с оная искрена любов и горещи благопожелания, които постоянно сте изказвали за преуспеянието на българския народ, се изслуша от членовете на Българското книжовно дружество с голямо възхищение. Нашето дружество всегласно изказва своята гордост, че Вий, много уважаемий Господине, сте станали негов почетен член. Интелигенцията ни, на която са известни Вашите чувства, радостно си спомня Вашето име с особена почит и благодарност. . .“

Когато през 1860 г. Константин Миладинов — тогава студент във Филологическия факултет на Московския университет — се обръща към Йосиф Юрий Щросмайер с молба да осигури отпечатването на сборника „Български народни песни“, хърватският епископ е бил вътрешно подготвен да се отзове на една такава нужда на българското културно възраждане. Извършеното вече от Станко Враз, Иван Кукулевич Сакцински и други хърватски културни дейци е създало у него известна представа за състоянието на българите, а явните симпатии на хърватската прогресивна общественост са били предпоставка за още по-голямото културно опознаване между двата народа. Близката връзка, която се създава между Константин Миладинов и Щросмайер, има твърде съществено отражение в българо-хърватските литературни и културни отношения, във взаимното сътрудничество между южнославянските народи. Защото тя не само довежда до издаването на сборника „Български народни песни“, който получава широка известност в южнославянските страни, но и до осъществяването на редица други мероприятия от културно-просветно естество.

Както пише авторът на първата обширна биография на Щросмайер, в часовете на отход от упорития труд по преписването на сборника, Константин Миладинов разговарял със своя благодетел и близки негови сътрудници. В тях именно разговори младият книжовник е опознавал позицията на хърватския епископ по редица актуални за онова време въпроси, доизяснявал е своите собствени разбирания. Същевременно Щросмайер е получавал от Миладинов ценни сведения за състоянието на българското културно възраждане, за положението на българския народ и свободолюбивите идеали на неговата интелигенция. Така постепенно и под влияние на водените разговори у Щросмайер се оформя една сравнително пълна и явна представа за българския народ, която му дава основание да се застъпва за неговите национални интереси, да набележи някои нужни мероприятия. На 10 декември 1860 г. например той изпраща до

съвета на бановите в Загреб своето писмено предложение за създаването на югославянска академия на науките, в което между другото казва: „В туй хоро (на славяните, б. м.) биха могли да се доближат и трудолюбивите българи. Те са народ многолюден, до 5,000,000 жители, а освен това те заслужават всичкото ни внимание и за това, дето някога са били първи на книжвното ни поле и в туй отношение са предвождали не само южните, но и северните славяни, а пак в по-ново време тоя народ показва, че у него не е угаснал духът на св. Кирила и Методия, Климента, Ивана Екзарха и Симеона велики“.¹ И малко по-късно, когато прави предложение за откриване на университет в Загреб, Щросмайер отново изказва похвални мисли за българите, грижи се за образованието на български младежи, отпуска на Българското книжовно дружество парична помощ и пр. От предразположението му към българския народ, чийто национални интереси отстоява при всеки удобен случай, се възползват наши студенти в Загреб. Трогателното му застъпничество за освобождаването на Димитър и Константин Миладинови е израз на висока хуманност, на дълбоко вживяване с трагични моменти от историята на един народ. И това застъпничество никога не може да бъде забравено.

Когато говорим за отражението на тези Щросмайерови дела и инициативи в българо-хърватските културни отношения, непременно трябва да изтъкнем и значението им за несъмнено по-големия интерес, с който българският възрожденски печат от 60-те години на миналия век започва да отразява и коментира събитията в Хърватско. Нито обнародваните от Станко Враз български народни песни, нито пък големият актив на Сакцински не привличат така много вниманието на българската културна общественост тогава, както заслугите на Щросмайер. Те биват своевременно забелязани и оценени от Петко Славейков, Васил Стоянов, Георги Бенев, Любен Каравелов — от почти всички редактори на български вестници и списания, които донасят информации за политическата обстановка и културния живот в Хърватско.

Очевидно с отпечатването и разпространяването на Миладиновия сборник в Хърватско не само се утвърждава един процес на културно сближаване чрез фолклора, започнал няколко години по-рано с публикацията на Станко Враз в сп. „Коло“, но и се внася по-голяма интензивност в отношенията между българи и хървати. Съедновременно тези прояви могат да бъдат разглеждани и като естествена граница на първия етап в историята на българо-хърватските литературни и културни отношения след появата на „Разговор угодний народа словинскога“ от Качич Миошич и „История славяноболгарская“ от Паисий Хилендарски.

Кои са по-главните им особености през този период?

Преди всичко до 70-те години на миналия век тези отношения в сравнение с българо-гръцките, българо-руските и българо-сръбските не са така интензивни, ако и да откриваме в тях значителни прояви и резултати. Те имат предимно културно-исторически характер и не се отразяват пряко върху литературното развитие на двата народа. С изключение на посоченото вече Качичево произведение и отделни любовно-сантиментални и патриотични стихотворения на Петър Прерадович, у нас не придобиват известност образци от хърватската художествена литература, които биха

¹ Цитат по статията на Ст. Юренич „Д-р Йосиф Юрай Щросмайер, епископ босненски, джаковски и сремски“ в сп. „Библиотека на Славянска беседа“, 1, 1906, кн. 2, стр. 27.

могли да се свържат с домашните традиции във формирането на новата българска литература. Произведенията пък на българските възрожденски книжовници, стигнали и до хърватския читател, изпълняват в родината му повече информативна и най-обща възрожденско-будителска роля като първи постижения на един възбуждащ се народ.

И ако все пак хърватската литература намира известно отражение в развитието на българската художествена литература, то се осъществява чрез поетичното творчество на Петър Прерадович. Убеден привърженик на илиризма, на сътрудничеството между всички славянски народи, изразител на сантиментално-идиличните и романтични повей в хърватската поезия през първата половина на миналия век, Петър Прерадович е бил твърде близък по идеи и настроение на някои от създателите на новобългарската поезия, преди всичко на ранния Славейков. И не случайно нашият поет в едно и също време, когато чете и преписва Паисиевата история и отделни песни на Качич Миошич, преписва и стихотворения на Прерадович, които открива в хърватски сборки и песнопойки. Така още преди 1852 г. той се запознава частично с творчеството на хърватския поет, като преписва и превежда няколко негови стихотворения: „Mica“, „Kad“, „Zoga rusa“, „Što ljube kadete“, „Tuga“, „Ruža“, „jubica“, „Jaku Noć“ и други.

Почувствуваме ли пресъздадения в тях еротичен копнеж към любимата, доловим ли патриотичното вдъхновение на автора им, разберем ли тяхното значение за оформянето на хърватския поетичен език, ние всъщност откриваме с какво именно те са допадали на Петко Славейков, който по същото време чрез преводи и подражания създава български любовни песни; откриваме присъствието на тази сантиментална лирика в началния етап от формирането на всички южнославянски литератури. Само няколко примера са достатъчни, за да имаме представа за общото у Славейков и Прерадович, което всъщност и характеризира твърде скромното участие на хърватската лирика във формирането на новобългарската поезия. Ето отделни откъси от познатите на Славейков Прерадовичеви стихотворения:

Kad te vidim na prozoru,
Ja ugledam bjelu zoru
Iza mrkle noći tad;
Ali rietko, rietko kad!
.....
Tvoje usne rumen-ruže
Kad mi slatki cjelov pruže,
Rajski slast okusim tad;
Ali rietko, rietko kad!

(Kad)

И още:

Odkad dušo, ti mi ode
Mome oko iz okruga,
Na srce mi pada tuga
Kao mrak na jadan cviet.

Moje misli bez slobode,
Kano pčele usred zime,
Neće da se leta prime,
Studen im je cio svijet.

.....

(T u g a)

На второ място трябва да отбележим, че през посочения етап българо-хърватските литературни и културни отношения нямат ярко изявен в з а и м е н характер, т. е. в тях не забелязваме прояви, които да показват, че двете национални култури се свързват едновременно със свои постижения, идеи, художествени образи и пр. Инициативата идва главно от Хърватско, от хърватската културна общественост, която в резултат на определени и добре известни в науката обективни условия притежава по-голям опит и повече знания за света.

Естествено и българският възрожденски периодичен печат (особено от 60-те години) донася знания за Хърватско и хърватската култура, но те са един ранен предвестник на оня траен интерес към хърватите и тяхната литература, който нашият народ ще започне да изживява системно няколко години по-късно. Сега в български вестници и списания ние срещаме предимно кратки бележки за вътрешно-политическата обстановка в тази славянска страна, за отделни нейни дейци и само в редки случаи — по-обстойни информации за културния живот на хърватите.

Причините за това състояние на българо-хърватските културни и литературни отношения през набелязания първи етап трябва да търсим в по-благоприятните условия, при които хърватският народ е изграждал основите на своята национална култура; в несравнимо по-голямата развитост на хърватският печат, който е имал по-дълголетна история; в обстоятелството, че хърватските писатели и журналисти тогава са притежавали по-висока култура, имали са по-богата информация и повече знания за света. От значение е също фактът, че през първата половина на XIX век Хърватско е главно средище на илиризма, чийто идеолози насочват своето внимание към културната и политическа съдба на всички славянски народи.

Трябва обаче да бъдат поменати и някои други обстоятелства, които по същото време допринасят за активизирането на българо-гръцките или българо-сръбските отношения: дейността на гръцките и сръбските учители в България, честото отиване на наши книжовници в Сърбия; сигурното убежище, което са намирали там много български патриоти; по-оживеният книжовен обмен, принадлежността им към източно-православната църква и пр. Докато в Гърция, особено в Сърбия, много български патриоти развиват интензивна революционна и книжовна дейност, като образуват свои кръжоци и читалища, или пък издават вестници, то в Загреб едва през 70-те години и преди всичко след Освобождението пристига по-внушителна група от български младежи с цел да получат образование. Същевременно между революционните и демократични партии в двете страни няма установени преки и ярко изявени връзки.

Наистина през пролетта на 1867 г. наскоро след пристигането си в Белград, Любен Каравелов прави опит да се свърже чрез Людевит Гай¹ с патриотичните сили на хърватския народ и така да ги постави в контакт с българското национално-освободително движение, но по всяка вероятност този негов опит не довежда до по-особени резултати. Както Каравелов и сънародниците му в Сърбия, така и много други български дейци следят политическите събития в Хърватско, подкрепят настоящите

¹ Писмото на Каравелов до Л. Гай вж. в сб. „Публицистиката на Любен Каравелов“, издаден под редакцията на акад. Михаил Димитров, 1957, стр. 580.

Вж. също писмото на Никола Първанов и други български ученици в Белград до Людевит Гай в книгата на Йосип Хорвати и Якша Равлич „Писма до Людевит Гай“, издание на Югославянската академия на науките и изкуствата в Загреб, 1956, стр. 366.

искания на хърватския народ за получаване на по-голяма автономност, но пряк контакт между тях не се установява.

Все пак, българо-хърватските литературни и културни връзки през този етап присъствуват в националното развитие на двата народа, утвърждават се като един съществен компонент в многостранните им отношения с други народи. Преди всичко те допринасят за взаимното опознаване на българите и хървати още в началото на националното им възраждане, предизвикват у тях взаимен интерес, създават предпоставки за по-интензивно общуване. Съвсем ясно е, че през разглеждания период българи и хървати изграждат мост на културно сътрудничество, на взаимна идейно-политическа и обществена активност.

*

Седемдесетте години на миналия век отбелязват начало на нов етап в българо-хърватските литературни и културни отношения. Именно сега и у двата народа се забелязва повишен интерес към тяхната култура, към актуалните въпроси на тяхната съвременност. Връзките помежду им се осъществяват върху основата на жизнените национални проблеми, на бурните революционни събития не само в България и Хърватско, но и в останалите южнославянски страни, където борбата за национално освобождение навлиза в своя последен стадий и увелича народните маси. Сякаш нещо обикновено е в ония дни на всеобщ революционен и културен подем хърватската прогресивна общественост да знае за политическата обстановка в България, за идеите или по-главните произведения на Каравелов и Ботев, а нашият народ да изразява в печата своите искрени чувства към братята хървати, да се интересува от постиженията на тяхната национална култура. Знанията и интересите на отделните дейци сега стават знания и интереси на широки кръгове от народа в двете страни, характеризират техния идеен и културен подем. Тази несравнимо по-голяма интензивност и актуалност на отношенията съответствува на значителните изменения в обществено-политическата действителност, на нарасналите сили и възможности на двата народа, на победилото вече съзнание за нужда от по-голяма сплотеност между всички национално и социално потиснати народи на Балканския полуостров.

Кои са главните български дейци в историята на българо-хърватските литературни и културни връзки през този нов етап и в какво се изразява техният принос? На първо място трябва да посочим познатия наш публицист и общественик Светислав Миларов. Той е една будна и противоречива личност. Неговата дейност все още не е специално изследвана, само отделни моменти от тази дейност са частично изтъквани в проучвания за възрожденската епоха, но и те, без да бъдат обяснявани, са повече отрицателно оценявани. Горещ патриот и публицист с несъмнени качества, който често е намирал в себе си смелост да издигне решително глас на протест било срещу петвековния поробител, било срещу политическото безразсъдство на държавни управници след Освобождението, срещу установения тогава режим на безпримерни своеволия и социална експлоатация. Преди всичко Светислав Миларов е един от първите съратници на Петко Славейков и заедно с други български патриоти работи за освобождението на България; издава вестници с ярко изявена патриотична насоченост; взема участие в боевете при Плевен; сътрудничи на руската осво-

бодителна армия и пр. А върху паметта му и днес тегне тежко и все още непотвърдено със сигурни аргументи обвинение за измяна пред интересите на българската национално-освободителна революция. Той е един от ония наши възрожденци, които доживяват да видят освободена България и да работят за нейния държавен суверенитет. Цялата му активност след Освобождението, колкото и противоречива да ни изглежда понякога, е пропита дълбоко от чист романтичен блян и грижа за бъднините на българския народ. Ако в статиите си припомним на подрастващите поколения светите идеи на Раковски, Каравелов и Ботев, то като общественик, писател и журналист Светислав Миларов остро реагира на всяка политическа безразсъдност, на всяка социална и морална неправда. А ето че през 1892 г. след тежко изгнание в черната джамия, където бива хвърлен от Стамболов, той е обесен. „Бедният, бедният Светислав Миларов — пише по този повод д-р Кръстев в статията си за неговия трагичен живот — Какви ли неизречени чувства са пълнили неговата велика и благородна душа, когато палачът е пристъпил към него, за да го поведе към последното, най-дългото пътешествие на неговия скитнически живот. Каква горчива ирония на съдбата! Великият идеалист на нова България е за българската държава разбойник и тя няма за него други венец, освен — венецът на бесилото!“¹

Искаме ли да почувствуваме по-отблизо оня Светислав Миларов, който заема едно от първите места в историята на българо-хърватските литературни и културни отношения през последното десетилетие на робството, непременно трябва да се зачетем в личната му кореспонденция, да се съобразим с мнението на неговии близки и приятели, които са го познавали твърде добре. Сам той в писмото си от 25 август 1875 г. до своя хърватски другар Йован Хранилович казва: „Преди 15 дни тръгнах от тук (Браила) и обиколих почти цяла Румъния с народна задача и отново се върнах едва завчера. . . Наскоро ще започне да излиза в. „Балкан“, а след това заедно с много други приятели ще тръгна на път за Кладово. Може би това е последното писмо, което ти пиша, защото в четата ще бъде трудно да ти пиша, а ще имам да се занимавам и с други работи. Ако падна убит, оставям ти в завет своя спомен, пази го като светиня, защото до последния ми дъх той ще остане у мен чист и достоен за твоето приятелство. Ако остана жив и отминем бурята, ще се видим, както подобава, и тогава ще се хвърля в твоите верни гърди, както приятел в приятелска гръд“.² А в трогателното си писмо от 3 август 1876 г. Йован Хранилович не скрива своето възторжено отношение към него, отрупвайки го с най-ласкави думи: „Вечни страдалнико, вечни мъченико, безстрашни борецо, аз те виждам в мислите си, аз ти се удивлявам, аз ти честитя“.³ За да е представата ни още по-

¹ Д-р Кр. Кръстев, Светислав [Миларов и неговият политически дневник, сп. „Мисъл“, 1897, кн. 2, стр. 97—109. Тази статия — израз на хуманизма на нейния автор, засвидетелствуван и чрез други подобни прояви, е характерна и с направения в нея паралел между Ботев и Светислав Миларов, с нескрития протест срещу режима на Стамболов. Схванал положителните моменти в делото на Миларов, д-р Кръстев е отправил апел към съвременниците му да публикуват своите възпоминания или пък да „уведомят автора частно за ония подробности от неговия живот, които имат било биографически, било психологически интерес“.

² Храниловићева споменица. О 70-годишници његовог рођења. . . , Нови Сад., 1925, стр. 61.

³ Исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методий“, фонд Светислав Миларов.

пълна, ще цитирам и едно писмо на Иван Вазов до Светислав Миларов от 22 март 1880 г., в което между другото четем: „Вие сте, г. Миларов, един от ония любители на изящното у нас, което нещо са ме убедили както вашите лични изявления, така и литературните ви трудове и затова аз се твърде лаская, че притежавам вашата славна дружба, която ме стопля и въздига сред хладната и егоистична среда, в която сме поставени да работим“.¹

Ако в неизследваната биография на Светислав Миларов има неясни и противоречиви моменти, или недоказани твърдения, то ония негови дела, които активизират българо-хърватските отношения, имат само положително значение.² Цялата му дейност в Хърватско е израз на неговото несъмнено родолюбие, на неговия революционен романтизъм, на приятелското му разположение към съседните на България народи; най-сетне тя го представя като талантлив и темпераментен публицист, като даровит белетрист.

Светислав Миларов е роден в Цариград на 24 април 1850 г.³ След като завършва първоначално образование, вероятно в същия град, през 1862 г. той пристига в Загреб заедно с още седем свои другари и постъпва в гръко-католическата семинария като стипендиант на известния хърватски епископ Щросмайер. Тук, както личи от запазените свидетелства, завършва пети клас през 1867 г. и напуска училището, без да се яви на матура, защото, както сам пише в дневника си, бил увлечен от революционните събития в България. „Но през 1867 г. когато в Балкана се появиха въстанически чети, а в Белград започна да се формира българска легия, разпали моето сърце и аз се отказах от науките и дойдох тук (в Белград, б. м.) да постъпя в Легията“. По всяка вероятност обаче той не е осъществил намерението си, тъй като наскоро го виждаме в Босна, при вуйчо си владиката Дионисий, с когото влиза в остър конфликт, а после — в Цариград, където участва в редакцията на в. „Македония“, става секретар на политически комитет и в качеството си на такъв обикаля из Румъния, Сърбия и Босна с цел да установи връзка с други политически комитети. Някои от писмата му, които отразявали тази негова дейност, „били заловени от полицията — повече случайно, отколкото предаден“, поради което след завръщането си в Цариград бива арестуван.

Спирам се накратко върху този период от живота на Светислав Миларов, защото преживяното в цариградската тъмница става предмет на първата му белетристична творба, която е от значение и за изследвача на българо-хърватските литературни и културни отношения. След като успява да се спаси от мъчителните затворнически условия, Светислав Миларов пребивава последователно в Одеса⁴ и Белград. В сръбската столица

¹ Сп. Септември XIII, 1960, кн. 9, стр. 139.

² В друга статия, посветена специално на Светислав Миларов, ще проследя подробно биографията му, ще изясня по-главните моменти в неговата обществена, журналистическа и писателска дейност.

³ Всички поменати тук биографични данни, чийто източник не е отбелязан отделно под линия, са взети от запазените в архива му документи — Български исторически архив, Народна библиотека „Кирил и Методий“, фонд № 92.

⁴ В дневника си, от който вземам тези данни, Светислав Миларов е отбелязал и една друга подробност. Някои негови съвременници пуснали слуха, че не е избягал от цариградската тъмница, а е бил пуснат от турските държавни органи. По повод на този слух одеската дипломатическа канцелария направила чрез руското посолство в Цариград анкетата. Отговорът на граф Игнатиев бил такъв, че полковник Иван Кишелск дошъл в квартата му в Одеса и поискал извинение, като му предложил одеската дипломатическа

заварва майка си и брат си в много мизерно материално състояние, от-казва предложената му от правителството парична помощ и през пролетта на 1875 г. отива в Загреб.

Ако по-рано Светислав Миларов е само примерен ученик, който се интересува предимно от учебната програма, то сега той развива активна писателска и публицистична дейност, която внася ново съдържание в българо-хърватските литературни и културни отношения. Най-първо той се явява при своя учител в семинарията, подава молба да бъде допуснат на зрелостен изпит, която била уважена. Учителят му го запознава с Йован Хранилович — тогава също ученик, а по-късно поет и общественик, и подбира най-хубавите думи в своя речник, за да представи всичките му положителни качества. „Аз го познавам от времето, когато му бях инструктор; той е необикновен талант, а сега е натрупал и толкова общи знания, знае толкова чужди езици и е толкова приятен човек, че ще бъде за вас истинско удоволствие, ако пожелаете да му помогнете в подготовката на зрелостния изпит. . . Вне ще намерите в него човека, когото няма да забравите до края на живота си“ — казва той на Йован Хранилович. Колкото бил приятно заинтригуван от така категоричната и недвусмислена препоръка, толкова повече Йован Хранилович бил „омаян от внушителната външност на Светислав Миларов: „здрав, костелив човек с увиснала внушителна брада, високо привлекателно чело, големи, тъмни и замислени очи; гъсти тъмни вежди и коси, здрави очни ябълки, също като Тургенев, остри и правилно оформени нос и лице, което привлича със своята замечаност и замисленост. . . Аз веднага го прегърнах и заобикнах!“¹

Ето този български патриот, изпълнен с енергия и чисти, благородни пориви, идва в началото на 1875 г. в столицата на Хърватско и развива оживена публицистична дейност, която отбелязва нов момент в историята на българо-хърватските литературни и културни отношения. Преди всичко той установява контакт с по-известните представители на хърватската научна и прогресивна обществена мисъл, а именно: д-р Ватрослав Ягич, д-р Франьо Рачки, Щросмайер, Иван Кукулевич-Сакцински, големия писател и редактор на литературното списание „Вйенац“ Август Шеноа и други. Разказвайки им често за тежкото положение на българите под турско робство, запознавайки ги с по-изтъкнатите български писатели и революционни дейци, той всъщност осъществява по-непосредна връзка между двата братски народа, поели пътя на националното си освобождение. Един друг факт има в случая съществено значение: Светислав Миларов получава пълната подкрепа на тези хърватски дейци, благодарение на което още в 1875 г. бива назначен за постоянен сътрудник на в. „Обзор“ по източните въпроси. В това си качество той публикува във вестника политически прегледи, статии и информации, които — според спомените на приятеля му Хранилович — се отличавали с „ясен, зрял политически поглед и рядка журналистическа способност“. Да изтъкне главното политическо съдържание на дадено събитие, да покаже неговата тенденция и причините, които го предизвикват, да разкрие целите на европейската дипломация спрямо поробените южнославянски страни — ето какво умее да постигне сътрудникът на в. „Обзор“ по източните въпроси.

Същевременно Светислав Миларов придобива известност и в средите на хърватската свободолобива и патриотична студентска младеж, която,

канцелария да опровергае писмено разпространявания слух. Впрочем това е едно ука-зание, че в архива на поменатата канцелария могат да се намерят документи по въпроса.

¹ Храниловићева споменица. О 70-годишници његовог рођења. . . , цит. изд.

съдейки по документите, се отнасяла към него с внимание и искрено уважение. Както няколко години по-рано сънародникът му Любен Каравелов обнародва в изданията на сръбската Омладина, така и той в сп. „Хърватски дом“, орган на хърватската студентска младеж, отпечатва своя белетристична творба — повестта „Дйехад Чауш“, останала неизвестна у нас. Разбира се, тази повест няма качествата на „Крива ли е съдбата?“, нито пък на останалите Каравелови творби, показали ни дълбоките идейни и социални противоречия в съвременното му сръбско общество. В нея е изобразен характерен за робството момент — потурчването — който е привличал вниманието и на други писатели (Каравелов, Яков Игнатович, Петко Славейков). Издържана в стила на достоверното, мемоарното повествование, Миларовата творба не останала незабелязана от хърватския читател. Сътрудничеството на нейния автор в посоченото списание било оценено положително и със специално писмо от началото на 1876 г. дружеството „Хърватски дом“ в Загреб го поканва да приготви за следващата книжка друг разказ или повест с мемоарен характер: „Многоуважаеми Господине! — четем в писмото — Може би вече узнахте от позива и вестниците, че хърватската младеж от първия хърватски университет е решила да издаде и тази година един забавен и поучителен алманах. . . Впрочем с настоящето Ви поканваме и тази година да украсите нашия алманах с плода на Вашето изкусно перо. Не забравяйте да се отзовете на нашата покана, молим Ви още повече и поради това, че са ни особено нужни черти от живота. И поуката от тях ще ни бъде добре дошла, а Вие и с нея сте преизпълнен“.¹

Ала най-важният му принос в историята на българо-хърватските отношения отбелязват неговите спомени от цариградската тъмница. Най-напред те излизат последователно в броевете на в. „Обзор“ от м. декември 1875 и януари 1876 г., а наскоро след това — и като отделна книга под заглавие „Из успомена једнога политичкога патника“. Всъщност това е първото издание на книгата, излязло няколко години преди появата ѝ на български език. В ония зимни и бурни дни спомените на Светислав Миларов предизвикали истинска сензация в най-хубавия смисъл на тази дума. А когато излезли и в отделна книга на чист хърватски литературен език, тя предизвикала фурор и била просто разграбена в продължение само на няколко дни. Сега вече всички започнали да се интересуват от личността на нейния автор, искали да научат нещо повече за България и българите, постоянно разговаряли за тях. Август Шеноа, който в своето литературно списание „Вйенац“ помества творби на български писатели и статии за България, е възхитен от личността на Миларов и неговото първо произведение; начеващият тогава хърватски поет Август Харамбашич също следи записките на Миларов в „Обзор“ и те го подготвят да разбере по-добре Ботевата поезия, с която се запознава след 3—4 години; същите записки достигат и до хърватския общественик — тогава студент — Стйепан Юренич, който 33 г. от своя живот прекарва в България и работи за културното преуспяване на нашия народ; те не остават незабелязани и от д-р Фран Гундрум, най-ревностния почитател на писателя и поета Иван Вазов, най-активния преводач на неговите творби в Хърватско; Йован Хранилович написва ласкав отзив за тях. С право може да се каже, че хърватското издание на мемоарната творба на Светислав Миларов не само

¹ Български исторически архив при Народната библиотека „Кирил и Методий“, фонд Светислав Миларов.

предшествува, но заедно и с други фактори ускорява широкото възприемане на Вазовото творчество, а също и на Ботевата поезия, която навлиза в хърватския литературен обществен живот още в 1882—1883 година.

От всички български младежи в хърватската столица през 70-те години на миналия век Светислав Миларов е най-известният, най-много търсеният и най-много уважаваният. Името му всякога се свързва с възраждаща се България, всеки прогресивен хърват съчувствува на патристичните му убеждения и очаква по-скорошното осъществяване на големия национален идеал: освобождаването на България. Когато напуска Загреб и отива в Румъния с желание да вземе непосредно участие в отговорните събития, всичките му хърватски приятели следят неговата дейност, интересуват се от живота му, искат да знаят повече за състоянието на подготвяната революция. Има нещо изключително, неповторимо и много трогателно в това хубаво отношение на хърватската общественост към нашата страна, отразило и несъмнените ѝ симпатии към Светислав Миларов. Когато например Плевен бива освободен, хърватски поети и писатели пишат статии и стихотворения, в които спонтанно изразяват възторга си от тази победа;¹ когато пък се провъзгласява освобождението на България, по улиците на Загреб се носи песента „Осман паша, Осман паша, сега Плевен е наш“, а Ястребарско е тържествено осветено и жителите му също в празнично настроение.

Все това възторжено чувство на солидарност отличава и ония творби на хърватската литература, които са посветени на едно друго национално събитие — съединението на България. Отново привлича вниманието ни Йован Хранилович със стихотворението си „Поздрав към съединена България“, от което ще цитирам само началната строфа:

Da ste zdravo, dična braćo na Balkanu.
Hrvatskoj se vesel uzdah s grudi vinu,
Sjedinjenu složnu, srećom ovjencanu
Pozdravljaj! vašu dičnu otačinu²

Тези и други подобни творби на хърватската литература от оня период, както и радушните манифестации на солидарност с нашия народ имат и по-широко значение, защото не са само израз на лична симпатия. Те характеризират трайното, положителното в стремежа на хърватите към най-дейно сътрудничество между славянските народи. Съвсем очевидно е, че една стара традиция в хърватската художествена литература — да отразява общославянски мотиви — по отношение на българската действителност сега получава по-голяма и несравнимо по-ярка изjava. Няма нито едно литературно хърватско списание и нито един вестник, който да не помества оригинални или преводни статии и художествени произведения за България. Наред с обективните причини (нарасналия революционен подем, оформеното вече у хървати и българи чувство на взаимна

¹ Поменатият тук хърватски поет и общественик Йован Хранилович написал стихотворението „При Плевен“, в което прославя руската бойнa мощ и изрязва възторга си от извоюваната победа. Ала то не било отпечатано съевременно в сл. „Виенац“ поради известни политически опасения на редактора му (Вж. писмото на Вйекослав Клаич в цитираната вече „Храниловичева споменица“, стр. 51). Малко преди това хърватският печат възпроизвежда статии в български революционни вестници, позиви и други подобни материали. Стихотворения по повод освобождението на България пишат още Август Шенов, Август Харамбашич и др.

² Сп. Iskra, II, 1885, кн. 19—20, стр. 158.

солидарност и пр.) не малка заслуга за това има и така популярният всред хърватската общественост Светислав Миларов.

Заслужава да бъде изтъкната и положително оценена преводаческата активност на Август Харамбашич, Фран Гундрум Ориовчанин и други техни сънародници, която значително обогатява българо-хърватските литературни и културни отношения, като внася в тях художествената красота на Ботевата поезия и Вазовото творчество, като демонстрира с още по-голяма сила и преди изразяваните симпатии на хърватите към техните славянски братя. Първият от тях — приятел на Миларов и виден хърватски поет, обиква Ботевата революционна поезия и под нейно въздействие създава свои революционно-романтични стихотворения, които заемат важно място в хърватската патриотична лирика. Ако в годините на Априлското въстание и Руско-турската освободителна война Ботев е познат в Хърватско предимно със своята революционна и журналистическа дейност, то сега, непосредствено след Освобождението, той се разкрива и като талитлив, дълбоко оригинален поет, от песните му хърватският народ черпи вдъхновение в собствената си борба за свобода и национална независимост. Сега, когато реализмът в хърватската художествена литература побеждава напълно, когато политическият и духовен живот в Хърватско отбелязва един нов национален подъем, обгърнал патриотичните усилия на целия народ, чрез творческата практика на Август Харамбашич Ботевата поезия стимулира този подъем.

Август Харамбашич (1861—1911) е един от най-значителните представители на хърватската литература от 80-те години на миналия век. Началните си стъпки в литературата той прави под силното и благотворно въздействие на Август Шеноа, на прогресивните идейно-политически партии и движения в Хърватско и останалите южнославянски страни. Той създава своето творчество в богата с идеи и събития обстановка на съпротива срещу австро-унгарската зависимост. Цялата му поетическа, преводаческа и журналистическа дейност е проникната дълбоко от идеята за извоюване на национална свобода, за единство и разбирателство между южните славяни. Всяка вражда между тях, предизвикана от враговете на това разбирателство, е предизвиквала у него най-остра реакция. Колко много протест има в стиховете му:

Jer mi jos uvijek sljepci smo ti stari,
još uvijek brat ne pozna brata svoga —,

написани по повод на пламналата през 1885 г. сръбско-българска война.

Поет с будно обществено съзнание, с трайно чувство за дълг пред своя народ и славянството изобщо, Август Харамбашич приема Ботевата поезия като откровение на един голям революционер, като вдъхновен израз на национално-освободителната борба на българския народ, като манифест на всяка национално-демократична и социална революция. В духа на Ботевата молитва Харамбашич изповядва:

Ja ću radit za slobodu
kroz sav život svoj,
upotrebit svaku zgódu
u probitak njoj

A za robstvo neću znati,
makar da sam rob,
dok mi dvoje moras dati:
Vješala i grob!¹

Подготвен от родната действителност и политическата атмосфера на въстания в Босна, Херцеговина, България и Сърбия, авторът на цитиран

¹ Ukupna djela Augusta Harambašića. Uredjuje Julije Benešić, Zagreb, 1942, m. 11, стр. 169, цитат от стихотв. „Tiranu“.

ното стихотворение бързо приема Ботевия идеен свят, заживява с мислите и мечтите на българския революционер и поет, с неговата твърда вяра, че „тоз, който падне в бой за свобода, той не умира“. Убедителни доказателства в това отношение ни предлага цялото му поетично и преводаческо дело особено стихосбирката „Slobodanke“, издадена в Загреб през 1883 г., и антологията „Bugarske pjesmie“ (Загреб, 1886 г.), в която наред с 34 произведения на българската литература са включени четири Ботеви стихотворения („Обесването на Васил Левски“, „Хаджи Димитър“, „Моята молитва“ и „Майци си“).¹ Така всъщност Август Харамбашич ни дава първият пример на творческо усвояване на Ботевата поезия не само в южно-славянските страни, но и изобщо. Ако десетилетия по-рано при друга социална и идейно-политическа действителност „Разговор угодний народа словинскога“ и отделни произведения на Петър Прерадович се свързват непосредно с националните традиции на формиращата се тогава българска литература, то сега — в разгара на национално-освободителната борба в Хърватско, Август Харамбашич внася нейното най-голямо завоевание в литературното развитие на своя народ. Очевидно наред с чисто контактите отношения в българо-хърватските литературни връзки и през двата етапа се стига и до взаимно усвояване на художествени идеи, което при конкретните исторически условия се отразява благоприятно върху разцвета на двете национални литератури, върху културното опознаване на двата братски народа.

Един друг значителен факт също характеризира тази особеност на българо-хърватските литературни и културни отношения през разглеждания период. Близките връзки, които Светислав Миларов, Спас Вацов и още някои техни сънародници си създават с хърватската свободолубива младеж, представяват една от причините за навременното и така бързо проникване и на Вазовото творчество в Хърватско. Имено те, хърватските студенти и ученици, подпомогнати от българските си приятели, едновременно с Ботев откриват и писателя Вазов, като включват реалистичното му творчество в културно-националното развитие на народа си. Вазов в Хърватско е една обширна и неизследвана тема, която изисква подробно изясняване на редица специални въпроси от историята на хърватската литература. С оглед на най-общата характеристика на втория етап от разглежданите отношения между българи и хървати, тук ще изтъкна само някои моменти от така плодотворното и дългогодишно гостуване на Иван Вазов в сред хърватския народ.

Първата положителна проява на това гостуване отбелязват Вазовите патриотични стихотворения, писани през 1876—1878 г., придобили едновременно известност както сред българите, така и сред хърватите. „Вашите стихотворения — пояснява Спас Вацов в писмото си до Вазов от 15 февруари 1878 г. — тук намират искрени отзиви. Един приятел — българин, ученик на техниката в Грац — пише ми следното: Преди няколко дена в хърватското тука академическо дружество председателят на същото г. Александър Локмер, студент по философията, чете сказка „Поглед върху настоящето бълг. песничество“, живо рецензираше песните на г. Иван Вазов. . . Слушателите прекъсваха с възхитително одобрение и бурни възклицания: да живеят братята българи, да живее Вазов до без-

¹ Повече подробности вж. в студията „Христо Ботев в сръбската и хърватската литература“, сб. „Славянска филология“, т. IV, 1963, стр. 263—272.

крайност. . . Такажде и редакторът на „Виенац“, г. Шеноа, сам поет и най-добър хърватски новелист, високо цени Вашите дарове“.¹

В обстановка на подобно въодушевление от поезията на Вазов се появява и разказът му „Неотдавна“, поместен в ръкописния литературен сборник „*Almanak mladeži konviktorske*“ (1882—1883). В края на разказа, явно с цел да се създаде по-пълна представа за последното десетилетие на българското възраждане и за национално-освободителната борба на българския народ, преводачът на разказа, Звонимир Дерков, прибавил и оригиналният текст на Ботевото стихотворение „Моята молитва“, преписано от него с латински букви. Когато днес разтваряме този алманах, неволно си спомняме за старата практика на преписване и съставяне на сборници и ни обвзема чувство на дълбоко уважение към съставителите на „*Almanak mladeži konviktorske*“. С какво старание е преписан красиво целият разказ на Вазов, изпълнил сто страници от ученическият алманах! Ненужно е да се изтъква тук, че ориентацията към тази творба на Вазов е израз на вече познатия ни хърватски интерес към живота и борбите на българите под турско робство, подсилен и от спомените на Светислав Миларов, от неговата журналистическа дейност. В случая въздействието е повече обществено, идейно и по-малко може да се говори за упражнено влияние върху хърватската художествена литература, което се осъществява чрез други Вазови произведения, преведени през следващите години („Под игото“, „Хъшове“, „Иде ли?“, „Хаджи Ахил“, „Казаларската царица“ и пр.).

Интензивното проникване на Вазовото творчество в Хърватско през последните десетилетия на миналия век представлява също съществен белег на взаимните литературни и културни отношения между българи и хървати. Истински подвиг е преводаческата активност на д-р Фран Гундрум Ориовчанин, който запознава своя народ с близо 50 разказа, повести и романа на Иван Вазов, с отделни творби на Алеко Константинов, Петко Тодоров, Евгения Марс и други. Домът си той превръща в една своеобразна лаборатория, в която присъствието на Вазов и България е било подтик и вдъхновение за творческа работа. Ръкописи, български, вестници, токущо получени писма, портрети и изгледи от розовата долина — всичко тук е напомняло за оная действителност, която Ориовчанин обикнал с цялото си сърце по време на десетгодишния си престой в България и чрез Вазовите произведения. Често от ранна сутрин до късно през нощта той оставал в кабинета си и превеждат „Под игото“, „Немили-недраги“, „Казаларската царица“, „Епопея на забравените“, „Утро в Банки“, „Скитнишки песни“, „Службогонци“, „Светослав Тертер“ и още толкова много негови творби, писал статии за някои от тях, съставял популярни беседи за България, за литературата и културата на нашия народ, за нуждата от по-голяма сплотеност между българи и хървати, между всички южни славяни. „Българската литература — четем в една от статиите му — се е развивала бавно, но по сигурен път. Няма дори четвърт век от освобождението ѝ, а ето: тя се е развила във всички области. Малки популярни книжки летят по цялата страна, достигат и до най-затътеното селище в Стара планина и Южна България, за да може народът да научи от тях какво му е нужно“.²

¹ Цитат по В. Вълчев, „Из преписката на Иван Вазов“, Известия на Института за българска литература, кн. IX, 1960, стр. 326. От едно необнародвано писмо на Спас Вапов до Шеноа (3. X. 1877 г.) узнаваме, че той лично предал на хърватския писател Вазовата стихосбирка „Тъгите на България“.

² Vienac, 1903, кн. 18, стр. 585—586 — цитат от статията му „Iz bugarske književnosti“.

От всички български писатели, чийто произведения познавал, Гундрум обича най-много Вазов и към неговото творчество проявява изключителен интерес. Било в предговори към ония от произведенията, които превежда, било в специални бележки или статии, той изтъква особености на неговия реалистичен метод, ориентацията му към характерни исторически събития в живота на българите, правдивото изображение на остри социални противоречия в освободена България, изказва своите лични впечатления от „живата съвест“ на българския народ: „Колкото повече го гледаш — пише в спомените си за своята среща с Вазов в Карлови Вари на 13 август 1898 г. — толкова ти е по-мил, толкова по-приятно ти е да го слушаш; в негова среда се чувствуваш като с роден брат, или с искрен приятел. А когато поиска да те запита или да ти каже нещо със своя чист и звънлив глас, повдигне нагоре очи и едва сега забелязваш, че неговото око — това огледало на душата, е наистина огледало, в което се отразява бистрият му ум. . .“ Говори ли така за Вазов; нарича ли стихосбирката му „Скитнишки песни“ „още един хубав бисер“ в българската литература; препоръчва ли на хърватския читател стихотворенията му „Той не умира“, „Елате ни вижте“, „Опълченците на Шипка“ и пр.; поставя ли всред най-известните световни романи и „Под игото“, превежда ли за загребския народен театър „Иванко“ и „Хъшове“, Гундрум всъщност внася в хърватската литературен и културен живот големите постижения на българската художествена литература. С право може да се каже, че в ония години Иван Вазов е бил познат на хърватската културна общественост така добре, както и в родината си. И това е обяснимо. През същия период хърватската литература изпълнява сходни обществени и художествени задачи, израз е на близки до ония национални идеали, които вдъхновяват перото на Вазов.

Колкото и значителни да са тези моменти от историята на българо-хърватските литературни и културни взаимоотношения, все пак нашата представа за тях ще бъде непълна и едностранчива, ако не отбележим една друга тяхна проява, един друг техен резултат. Непосредствено след Освобождението заедно с български студенти и ученици в Загреб в България идват и немалко хърватски патриоти, обвзети от искреното желание да посветят на нейното изграждане своите знания и способности. „България тогава беше млада държава — казва в едно свое интервю Стийепан Юренич, един от най-активните всред хърватската колония. Трябваша ѝ много способни ръце, както на необработена нива. И ние засукахме ръкави, захванахме се за работа. . . Та българите са наши славянски братя!“¹ Тук те работят като учители, артисти, музиканти, чиновници в просветни и други учреждения. Обединени в своята организация „Хърватска задруга“, която става средище на културната взаимност между българи и хървати, те са инициатори на много културни начинания с твърде положително значение за нашата национална история. С примера и дейността си всред нашия народ те предизвикват още по-голям интерес към Хърватско и хърватската литература. Нещо естествено е в ония години българската литературна интелигенция да чете сп. „Вйенац“ и по-главните ежедневници, да следи хърватския театрален живот, да познава произведенията на Мажуратско. . . Класическото произведение на хърватската литература „Смъртта на Исмаил-ага Ченгича“ бива преведено още в 1893 г., а сп. „Деница“,

¹ Hrvatski dnevnik, 15. XII. 1940, стр. 10.

„Ново време“, „Българска сбирка“, „Искра“ и пр. донасят важни вести за Хърватско и хърватския литературен живот.

Цялата активност на хърватските патриоти в нашата страна е сгрята от възрожденски пламък, от чистотата на техните цели и намерения. Изпъква със заслугите си хърватинът Юрий Стйепанович, който 33 години от своя живот прекарва в България като учител в различни градове и университетски професор в София. Негови ученици са Тодор Влайков, Асен Златаров, Методи Попов и още много видни български писатели, учени и общественици, които бащински насърчавал, помагал им да развият максимално способностите си. Заслугите на Юренич към тях са заслуги на Хърватско към младата българска наука, към българската културна общественост, а благодарността им е израз на признанието, което българският народ му дължи. „Тъга изпълва душата ни пред днешната раздяла — четем в благодарственото писмо на учениците му, изпълнено с чувства на дълбоко уважение: Скърбим, че Вий напущате полето на просветата у нас, дете посветихте най-добрите си години. Вашата преданост към новото Ви отечество ни е карала да се гордеем с Вас. Тя извика у нас сълзи на благодарност, когато в тежките минути на постигналото ни народно нещастие Вий с любов защищавахте потъпканото и осквернено име на България. . .“

Искаме ли да бъдем по-прецизни в нашето отношение към големите и несьмнени заслуги на Хърватско пред културната история на българския народ, ще трябва да проучим подробно и приноса на хърватския учен д-р Ватрослав Ягич. И Марин Дринов, и Беню Цонев, и Иван Шишманов, и Стефан Младенов са в най-близка връзка с Ватрослав Ягич. Тази връзка обогатява техните знания, помага им да си изработят своя научна методология, да общуват с научни среди в Хърватско и други страни. Кореспонденцията помежду им илюстрира по един безупречен начин всичко онова, което Ватрослав Ягич чрез тях е дал на младата българска славистика, на току-що освободената българска държава. Тревоги от личен характер, творчески планове и амбиции, вълнения, предизвикани от политическите събития, — всичко тук е споделено напълно искрено и към всичко д-р Ватрослав Ягич е проявявал изключително внимание. В едни случаи той пише на своите български колеги и ученици, за да вдъхне у тях бодрост и увереност, да насърчи започнатото дело; в други пък, за да изложи по-подробно своето разбиране, та да бъде полезен със знанията и опита си; в немалко случаи той взема перото да изрази протеста си срещу определена политическа неправда, да подкрепи прогресивни обществени движения, да защити националните интереси на българите. Когато днес четем тези писма, неусетно ни покорява създадената между хърватския учен и българските му ученици атмосфера на интензивно сътрудничество и пълна откровеност, пленява ни изцяло хуманизмът на Ягич, неговата будна гражданска съвест, неговата постоянна грижа за бъдещето на българската славистика. И когато по-късно, през 1908 г. академическият съвет на Софийския университет взема решение да постави портрета му първо в Славянския семинар и после в аулата, той всъщност изразява дълбоката благодарност на българската прогресивна общественост за големите заслуги на Ватрослав Ягич към българската култура и наука, за така резултатната подкрепа, която е оказал на българското студентство в трагичните з Софийския университет дни на 1907 г. Незиследианият още принос на д-р Ватрослав Ягич в нашия културен и научен живот от края на миналия и началото на настоящия век разкрива друга,

последна по време, но също много значителна проява на българо-хърватските литературни и културни отношения, които през разглеждания втори етап обхващат и славистиката в двете страни.

*

Спрях се само на по-значителните прояви в българо-хърватските литературни и културни взаимоотношения, без подробно да изяснявам нито културно-историческите условия, които ги обуславят, нито пък всички резултати от несъмненото им отражение в развитието на двете национални литератури. Задачата ми бе да покажа отличителните особености на тези отношения през два различни етапа, да разкрия непрестанното разширяване на техния тематичен и идейно-естетически обсег, да посоча ония основни моменти, които илюстрират трайната им връзка с домашните традиции във формирането и развитието на българската и хърватската литератури.

Колкото и условна да е набелязаната тук граница между двата етапа, съобразена повече с вътрешното съдържание на самите отношения и тяхната интензивност, несъмнена е разликата, която ги отличава и характеризира. От края на XVIII век, когато откриваме първите прояви на тяхното ново начало, до 70-те години на миналия век те се осъществяват в рамките на историографските съчинения, публицистиката, етнографията и фолклора. При това несъмнен факт е по-ярката изява на хърватския интерес към българския народ, по-осезаемо е присъствието на хърватската литературна и културно-национална действителност. Да се използва опитът на хърватската литература, да се създаде у хърватския читател по-определена представа за бита, живота и културата на българите, да се покажат особеностите на една нова славянска литература — ето само някои от тенденциите, присъщи на българо-хърватските отношения през първия етап. Впрочем, с тези свои особености те напомнят връзките между българите и сърби или между българи и чехи през същия период.

По-късно, когато се разраства национално-освободителната борба на България и останалите южнославянски страни, когато българската възрожденска литература в своето ускорено развитие постига големи художествени завоевания, връзките ѝ с хърватската литература претърпяват бърза еволюция. Вторият етап на тези отношения започва през 70-те години на XIX век и продължава до Балканската война, когато реакционно настроени обществени сили правят опит да ги подчинят на шовинистическата пропаганда и разединението между балканските народи. Именно през втория етап, манифестирали чувства на искрено сътрудничество и взаимно опознаване, се стига до по-големи резултати. В литературния и идейно-политически живот на хърватите навлиза революционният пламък на Ботевата поезия, възрожденският патос на Вазовото творчество. Нашият народ опознава произведенията на Мажуранич и Шеноа, посреща като свои родни братя хърватските патриоти, които идват в България непосредствено след Освобождението ѝ с готовност да работят за нейното преуспяване. Българо-хърватските литературни и културни отношения сега обхващат всички области от духовния живот на двата народа; установява се трайна и много резултатна връзка между създателите на българската славистика и видния хърватски учен д-р Ватрослав Ягич. Всичко това остава дълбока дия в националното развитие на българи и хървати, укрепва тяхната взаимна борба срещу домогванията на реакционно настроени политически и културни дейци, създава условия за още по-интензивно общуване и сътрудничество.

КЪМ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА БЪЛГАРО-ХЪРВАТСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ И КУЛТУРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Илия Конев

Българо-хърватските литературни и културни взаимоотношения в миналото представляват един твърде съществен компонент в националното развитие на двата народа и в техните така разнообразни и богати по съдържание връзки с други литератури. Още през втората половина на XVIII век трудът на хърватския поет и просветител Андриа Качич Миошич „Разговор угодни народа словинскога“ получава широка известност не само в Хърватско, но също в Сърбия и България, като създава важни предпоставки за активизирането на литературните и културните отношения между народите на тези страни. Заедно с „История славянобългарская“ от Паисий Хилендарски, преписвана в Сърбия, и „История разных словенских народов...“ от Йозан Раич, това Качичево произведение обогатява културното развитие на сърби, хървати и българи, създава нови традиции на взаимност между тях, повишава народността им самочувствие, активизира книжовния им живот в зората на тяхното национално възрождане.

По-късно, когато в Хърватско, а също и в Сърбия, се засилва руското и западноевропейското литературно влияние, отделни произведения на хърватската интимна и романтично-патриотична лирика (предимно стихове на Прерадович) достигат до някои от създателите на новобългарската литература, които ги превеждат или използват като подтик за създаване на нови, подражателни и оригинални творби. Популярността на тези произведения в България, несъмнено възникнали и под непосредственото въздействие на немската или друга западноевропейска литература в Хърватско, не са само обикновена проява на взаимните българо-хърватски литературни отношения. Всъщност те са и своеобразен израз на връзките, които българската възрожденска литература още в началото на своето формиране си създава с други национални литератури както по свой път, така и чрез контактите си със сръбската или хърватската литература. Подобна роля в хърватската и сръбската литература изпълняват ония повести на Каравелов, които са обнародвани първо на руски език и впоследствие преведени на сърбо-хърватски („Българи от старо време“, „Хаджи Ничо“ и пр.). Присъствието им в културното развитие на двата братски народа също не би трябвало да разглеждаме и оценяваме само като значителна проява на българо-хърватските или българо-сръбските литературни отношения, тъй като в известна степен те са характерни и за

руското влияние в Сърбия и Хърватско. Всичко това разкрива дълбока връзка и взаимност както между отделни южнославянски литератури, така и в различните им контакти с руската и западноевропейските литератури. Българо-хърватските литературни и културни отношения не се осъществяват откъснато, изолирано от тази по-широка взаимност и представляват нейна отличителна особеност.

Обективният и всестрани анализ на взаимните литературни и културни връзки между българи и хървати показва, че те са обусловени преди всичко от конкретните идейно-политически и културни условия, при които двата народа са отстоявали и осъществявали своите национални интереси, от нуждите на тяхното литературно развитие, от взаимното сътрудничество, което са си оказвали през всички исторически периоди. Заедно с това обаче днес не бихме могли да отминем и констатацията, че отделни прояви на тези отношения както и на българо-сръбските, са пряко повлияни от противоречията между националните буржоазии и партии в южнославянските страни, по-специално от противоречията между шовинистично настроените кръгове в България, Сърбия и Хърватско в миналото. Ала тъкмо в тези случаи „резултатите“ са временни и незначителни. Шумните вестникарски бележки и писанията на различните правителствени журналисти за изграждане на такъв съюз между Хърватско и България, който да ги противопостави на Сърбия или обратното, са имали твърде кратък живот, по правило те са оставали извън националните традиции на съответните литератури и не са били в състояние да променят дълбоко прогресивния идеен смисъл на непрекъснато обогатяващите се между тях отношения. Всички писатели и представители на демократичните и революционни партии и движения както в Хърватско, така и в България, са били винаги против подобни тенденции в културните и идейно-политическите връзки между българи и хървати, между южните славяни изобщо. Поради това напълно правилно е различните инцидентни прояви от подобно естество да не свързваме с богатото идейно-политическо и художествено-естетическо съдържание на българо-хърватските литературни и културни отношения в миналото, за да покажем главното, значителното в тях. С най-съществени си резултати тези отношения между българи и хървати съответствуват на свободолюбивите им идеали, на привързаността им към останалите балкански народи. Всички писатели и културни дейци, които с делото си активизират и българо-хърватските литературни и културни отношения, имат високо гражданско съзнание, разбират обществените и художествени задачи на своето време, чужди са на националистическата омраза, ратуват за едно искрено и трайно разбирателство и наш дълг е да разкрием това тяхно достойнство, което ги свързва с проблемите на нашата съвременност.

Естествено има случаи, когато писатели и културни дейци с ярко изразен прогресивен мироглед, с твърдо убеждение за взаимно сътрудничество между балканските народи върху основата на тяхното пълно равнопоставяне, са се поддавали на чужди идейни внушения — обикновено в годините на остри военни конфликти, предизвиквани от буржоазните партии и правителства в миналото. Ала по начало тяхната активност намира положително отражение в българо-хърватските литературни и културни връзки и е в съзвучие със свободолюбивите идеали на двата народа. Ето защо тя не може да бъде отмината от изследвача на българо-хърватските литературни и културни отношения, защото е в техния обсег и следва да бъде внимателно проучена.

Историята на българо-хърватските литературни и културни отношения обхваща дълъг период от време, отбелязва различни по характер прояви и немалко резултати, които са от съществено значение за културно-националния прогрес на двата братски народа. Едни от тези прояви и резултати се дължат на самите закономерности в литературното развитие на българи и хървати, на типологическо сходство или различие в условията, при които се е осъществявала националната им история, на сходната роля, която писатели и културни дейци независимо един от друг са изпълнявали със своето творчество. Други пък, макар и да са в известна зависимост от посоченото типологическо сходство, повече са плод на преки контакти и общувания между български и хърватски писатели и културни дейци, на общи мероприятия и инициативи, на преводаческата активност на наши и хърватски книжовници. Очевидно и в този случай ние се сблъскваме с две страни на един и същ процес — предмет на сравнителното литературознание, които са взаимно свързани и относително самостоятелни. Настоящото изследване е съобразено предимно с контактните литературни отношения между българи и хървати, с тяхното идейно и художествено съдържание, без да изяснява подробно ония моменти на типологическа близост в литературната история на двата народа, с които са повече или по-малко свързани. Типологическата близост между отделни национални литератури не довежда всякога до установяване на преки връзки между тях, за което са нужни и редица други допълнителни условия. Ала самото отражение на вече установените връзки между писатели и културни дейци, на преведените или използвани в оригинал произведения в литературното развитие на даден народ (в случая българския и хърватския) по начало предполага наличието на обективни предпоставки. По-важните от тези предпоставки ще бъдат посочвани на съответното място в предлаганата статия.

*

Прояви на литературни и културни отношения между българи и хървати откриваме още в далечното Средновековие. Тук обаче ще ни интересува тяхната интензивност през Възраждането и в по-ново време, когато двата народа водят борба за национална независимост и взаимно си сътрудничат в своя обществен и културен напредък. Сега именно настъпва процес на все по-голямо и по-голямо опознаване — на едно сближаване между българския и хърватския народи, което е и последица от идейно-политическите, литературни и културни отношения помежду им, и фактор за тяхното активизиране.

Както българо-сръбските, така и българо-хърватските литературни и културни отношения през Възраждането отбелязват своето голямо начало с историографските трудове, които излизат и придобиват популярност не само в Хърватско и България, но и в останалите южнославянски страни. И това не е случайно, защото тъкмо в тези произведения намират най-ярък израз новите тенденции в националното развитие на някои от поробените южнославянски народи, техните свободолюбиви идеали и stremeжи. Същевременно те са ранен резултат на самия литературен процес от края на XVIII и началото на XIX в., който се освобождава от характерните за Средновековието религиозни представи за света и се насочва все по-определено към живота на обществото, към големите социални

явления на епохата с тенденция да ги изобрази реалистично и пълно в тяхната взаимност и историческа обусловеност.

Макар и да не притежава идейния патос на „История славяноболгарская“ от Паисий Хилендарски, макар да няма оная изчерпателност на политическите събития, която е характерна за труда на Йован Раич „История разных словенских народов, най паче Болгаров, Хорватов и Сербов“, произведението на Качич Миошич „Разговор угодни народа словинскога“ е напълно съзвучно с отразените в тези творби прогресивни възрожденски идеи, дали тласък на националното самоосъзнаване и развитие на българи, хървати, сърби. Белег на такова съзвучие е преди всичко намерението на Качич Миошич да направи своята творба по форма и език достъпна за „сиромасите, селяните и чобаните“, за всички ония, които „не знаят да горвят на друг език, освен славянския“. Изобразявайки страници от героичното минало и на българския народ, „Разговор угодний народа словинскога“ отговаря на нуждите на неговото национално-културно развитие, непосредствено преди и след появата на Паисиевата история, когато се разпространява и преписва от създатели на новобългарската литература. Тази Качичева творба разпалва родолюбиви чувства, насочва погледа на читателя към тежкото положение на народа му, изгубил своята независимост, призовава го към книжовна и обществена активност, укрепва съпротивата му срещу политическия и духовен потисник, поставя го в близка родствена връзка с всички южнославянски народи. В нея, както и в Паисиевата история и четиритомния труд на Йован Раич, намира ранен израз идеята за взаимност и сътрудничество между балканските народи, която през XIX век придобива изключителна действена сила. Поради всичко това не случайно ония от българските книжовници, които преписват Паисиевата история и познават отделни исторически песни на Качич Миошич с българска тематика, изразяват възторга си от тях.

Разглеждана като първа и внушителна проява на българо-хърватските литературни и културни отношения през Възраждането, тази творба на Качич Миошич има за нас българите по-широко значение. Издадена няколко години преди да се появи в ръкопис Паисиевата история, придобила известност и извън южнославянските страни, тя става източник на знания за живота на българите, за миналото на южните славяни изобщо. По-късно, когато прониква и сред нашия народ,¹ към тази ѝ популяризаторска роля се прибавя и възрожденско-будителското ѝ въздействие върху някои от първите създатели на новобългарската литература, преди всичко върху Петко Славейков.

С отделни историко-патриотични песни, които влизат в „Разговор угодни народа словинскога“, Петко Славейков се запознава почти едновременно с Паисиевата история, заедно с която те били разпространявани сред нашия народ след 1780 г. Когато през 1848 г. преписва пламенната

¹ Андрия Качич Миошич е роден през 1704 г. и е умрял през 1760 г. Първото издание на „Разговор угодний народа словинскога“ е от 1756 г., а второто — от 1759 г. Първи Качичеви песни, печатани на кирилица в сръбски издания, датират от 1793—1794 г., а в отделна книга те излизат през 1807 и 1818 г. (Сравни Л а з а р Ч у р ч и њ, Прве Качичеве писме штампане ћирилицом“ в „Прилози за књижевност језик, историју и фолклор“, књ. XXX, св. 3—4, 1964). По всяка вероятност у нас Качичеви творби се разпространяват повече в сръбската им редакция, поради което техният автор тогава бил приетан като сръбски писател. Ето защо той заема място както в българо-сръбските, така и в българо-хърватските литературни и културни взаимоотношения. Не е изключено обаче да са били познати и първите две оригинални издания на „Разговор угодни народа словинскога“.